

СЕМАНТИКА ПРЕДИКАТИВ ДОЦІЛЬНОСТІ

Хоча вивчення дебітивної модальності має давню лінгвістичну традицію, в англійському мовознавстві ця категорія не отримала належного висвітлення. Це зумовлено, насамперед, нечіткістю меж, можливим поєднанням різних семантичних різновидів предикатів.

Дебітивність — модальний концепт, що передає доцільність, необхідність, зумовленість обставинами (вимушеність/змушеність), зобов'язаність, неминучість/невідворотність дії і складається із відповідних автономних концептів. Комплексне вивчення дебітивної модальності передбачає ґрунтовне дослідження всіх нюансів повиннісної дії, тобто всіх концептів. Ці модальні смисли виражаються предикатами, в яких одним із компонентів значення є інваріантна дебітивність.

Доцільність - автономний концепт дебітивної модальності, що означає потребу в дії, яка відповідає певній меті, є практично корисною, вигідною, оптимальною заданих обставин.

Речення з дебітивною модальністю умовно поділяємо на три рівні: поверхневий, глибинний і рівень фатальності (цей поділ здійснено з урахуванням інтенції предикатів дебітивності - від найслабшої до найбільш виразної). Доцільність, у порівнянні з іншими концептами, характеризується найменшим рівнем облігаторності, тобто репрезентує поверхневий рівень.

Концепт дебітивності, як і інші концепти дебітивної модальності, має власні семантичні ознаки та засоби вираження.

Модальне значення доцільності у мові передається різними засобами: синтаксичними, тобто інфінітивними реченнями; лексичними - іменниками та прикметниками і лексико-граматичними засобами - за допомогою модальних модифікаторів. В українській мові ядро концепту доцільності утворюють предикативні прислівники варто, слід та безособові дієслова належить, личить, не випадає, подобає, не завадить, годиться. Це значення також передається за допомогою предикатів не зайве, потрібно, необхідно, треба, повинно, іменниковими предикативами пора, час, не гріх тощо. Щодо англійської мови, то основними предикатами доцільності виступають модальні дієслова should, ought to та конструкція had better + Inf. Напр.: "It did not occur to him that she should spend her leave anywhere but with him" (Waugh). "You had better stay at home tonight" (Greene).

Модальне значення доцільності в англійській мові може також передаватись фразеологічними конструкціями it is (high time) + to Inf., it time + to Inf., time + to Inf., в яких іменник *time* втрачає своє номінативне значення, тобто десубстантивується. Напр.: It is time to take up life seriously - our life, Martin (London). Her father thought it time to put a stop on it (Doil). She pulled herself together and managed to utter, "Time to rest now!". He

lightened himself up, away from the wall and in a severe voice said, "Time to go // (we should go. - *O.T.*) (Conrad). Модальність доцільності репрезентується і фразеологізованою конструкцією that is the way + Inf., де мовець згідно із загальноприйнятими правилами поведінки, звичаями або й через власний досвід вказує на те, як потрібно (слід) виконати певну дію, як-от: Facing it - always facing it - that is the way to get through (Conrad). Слід зазначити, що в "Словнику української мови" предикати доцільності тлумачаться за допомогою один одного, що вказує на їх тісний семантичний взаємозв'язок. Так, предикати варто, варт у "Словнику української мови" пояснюються як "слід, треба"; слід визначається семами "треба, необхідно, потрібно, варто"; "личить, годиться". Предикат треба характеризується семою "потрібно, необхідно, слід"; не завадить вживається у значенні "варто, не зайве, слід би". Слово годитися тлумачиться Словником "доцільно, доречно, слід, варто"; словоформа повинно вживається як присудкове слово у сполученні з інфінітивом і характеризується семами "належить, годиться", "варт, слід, треба". Однією із сем словоформи належати є "потрібно, слід". Не гріх (сказати) Словник тлумачить як "годиться, можна, варто (сказати)"; треба (сказати) вживається у значенні "варто зазначити"; як слід - репрезентує значення "як годиться, як належить, як заведено".

"Короткий словник синонімів української мови" за редакцією П.Дер-І кваліфікує слід як синонім до "треба"; треба в свою чергу, поясню-зя словоформами "слід, годиться"; годиться - це синонім словоформи іадає"; безособове дієслово випадає характеризується такими синоні-ки - "годиться, личить, подобає, належить, слід". Як бачимо, цілком кливе синонімічне вживання предикатів доцільності.

Загальноновизнаним і широко відображеним у ряді граматик сучасної англійської мови є положення про взаємозамінність і семантичну еквівалентність модальних дієслів should і ought to. Так, М.Ірман вказує на те, що should і ought to означають, що мовець вважає дію бажаною, але не вимагає її здійснення [5, с.69]. Р.Кверк зазначає, що загальним модальним значенням must, have to, should і ought to є повинність, логічна необхідність, але останні два дієслова менш категоричні, ніж must і have to [7, с. 56]. Дж.Ліч також вважає should і ought to менш категоричними еквівалентами must [6, с.94].

Фактичний матеріал засвідчує майже однакову частотність вживання модальних дієслів should і ought to у розмовній мові. Однак в їх семантиці існують і деякі відмінності. Should має більш суб'єктивний характер, тобто доцільність виконання дії є здебільшого суб'єктивною думкою мовця. Ought to має дещо загальний характер, виражає доцільність, яка сприймається як щось цілком природне за даних умов [1, с.116]. Should позначає "суб'єктивну думку мовця, його погляд на доцільність здійснення дії", а ought to відтворює перш за все "соціальні норми певного суспільства, від-

повідно до яких мовець рекомендує діяти адресату" [2, с.91], як-от: You should see a doctor tonight (Galsworthy). You ought to be ashamed of yourself, Tom Sawyer (Twain).

Детермінуючими чинниками в ситуації доцільності є, як правило, спонтанно виникаючі обставини або фізичний, емоційно-психологічний стан суб'єкта.

При модальному значенні доцільності мовець не наполягає на неодмінному виконанні суб'єктом доцільної дії. Волевиявлення мовця здебільшого має форму поради, рекомендації, якою суб'єкт дії може скористатися або ні. Низький рівень облігаторності концепту доцільності підтверджується вживанням у ситуаціях доцільності вставних слів і виразів *perhaps, maybe, I guess, I suppose, I think* тощо. Наприклад: *I think* you ought to do something with your hair (Du-Maurier). *Perhaps* I oughtn't to have told you (Voynich). *I suppose* we ought to be off (Du-Maurier).

Слідом за Є.Зверевою вважаємо, що модальне дієслово *ought to* є більш категоричним, ніж *should* [4, с.47], як-от: We all ought to make sacrifices for literature (Hemingway).

Отож, доцільність характеризується найнижчим рівнем облігаторності порівняно з іншими концептами дебітвності. Пор.: Perhaps she ought not to have left Hunter alone (Murdoch). You really have to understand that we won't have as much time this year as we had last (Cheever). I must get married. I really must (Bates). В останніх двох прикладах мовець не просто констатує вимушеність ситуації, положення, але й окреслює доконечну зумовленість обставинами, так звану інтенсифіковану вимушеність, що досягається мовцем за допомогою використання прислівника-інтенсифікатора у препозиції до модального модифікатора.

Суб'єктом у ситуації доцільності, як правило, є адресат висловлювання (you), мовець (I, we) або і адресат, і мовець одночасно (we). Наприклад: I think you ought to hear the circumstances (Shaw). I suppose I oughtn't to have come here, Jo; but I get so lonely (Galsworthy). We ought to be more careful (Du-Maurier).

Можливі й інші варіанти вираження суб'єкта дії, однак вони зустрічаються рідше, як-от: It isn't the sort of thing one should talk in private (Wilde). He should have thought more of her problem (Abrahams).

Як і в конструкціях із модальним значенням необхідності/потреби, семантичним ядром висловлювань із значенням доцільності є інтенційність, спрямованість на результат дії, що пояснює взаємодію цих висловлювань із семантикою вигоди, користі та оцінкою "добре". Напр.: There should be somebody with her. I think she is very unwell (Thackeray). Зрозуміло, що, якщо людина почуває себе погано, за нею варто комусь доглянути: про хворих, звичайно, дбають здорові.

My family are of opinion that Mr.Micawber should quit London and exert his talents in the country (Dickens). На думку сім'ї, герою варто покинути Лондон і оселитися в сільській місцевості.

Як бачимо, сема "доцільності, практичної користі, розумності, відповідності поставленій меті" рельєфно простежується у висловлюваннях із модальним предикатом доцільності. В українській мові ця сема увиразнюється у висловлюваннях, каузативною конструкцією яких виступають стимулюючо-результативні словоформи "заради + Род.в.", "ради + Род.в.", "зادля + Мд.в.", "для + Род.в.", як-от: Вміти висловлювати свої думки - для цього варто жити (Загребельний). Єпіфаній слухав <...> і відчував, як у душі проколюється паросток надії, задля якої варто жити і страждати (Іваничук). Часто доцільність здійснення якої-небудь дії пояснюється контекстом, як-от: After a hasty breakfast they consulted. To whom should they go? "Not to the police", said Dinny. "No, indeed". "I think we should go to Uncle Adrian it" (Galsworthy).

Висловлювання із предикатами доцільності, а також висловлювання із модальністю повинності як ідеалу вживаються у повчаннях, етичних прескрипціях, де увага акцентується на доцільності, корисності виконання певної дії. Наприклад: We should always think of others and work for others (Shaw). Men should be what they seem (Shakespeare). Children ought to respect their relatives (Shaw).

Диференційною ознакою висловлювань із модальним значенням доцільності є "спрямування у майбутнє", як-от: I'm afraid I ought to be going, It must be after four (Du-Maurier). Don't forget that you are a good scientist, an excellent man in your own field. You should get back to your own work (Aldington). Однак предикати доцільності вживаються і в минулому часі. Показово, що в англійській мові вживання предикатів доцільності should і i ought to з перфектним інфінітивом у стверджувальній формі означає, що дія бажана, доцільна, корисна, на думку того, хто говорить, не відбулася. Заперечна форма у сполученні з Perfect Infinitive виражає дію, що відбулася як небажана, недоцільна з точки зору мовця. Наприклад: 1) It's a very awkward business... You should have told your wife the whole thing (Wilde). 2) I ought to have told him he was wrong before he went any further (Ceilings). 3) I had no idea he was having rooms redeccorated and furnished, he shouldn't have bothered (Du-Maurier). У реченнях (1) "Вам слід було все розповісти вашій дружині" і (2) "Мені слід було сказати йому, що він помиляється..." очевидно, що бажана, доцільна дія не відбулася, тоді як у реченні (3) "Я не знав, що він змінив інтер'єр, йому не слід було турбуватись" - дія відбулася, хоч і була небажана з точки зору мовця. Дієслово dever зазначає Б.М.Вольф, в оцінному висловлюванні виражає, як правило, осуд (оцінка із знаком "мінус", а буквально означає повинність, що стосується минулого, - повинен був зробити, але не зробив, тобто вчинив погано: Mas tu ja devias ter juizo e olhar mais pela casa (LC-19) - "Але тобі слід було бути

розсудливою і більше доглядати за будинком"; Deviam ter-me prevenido! (PM-20) - "Вам варто було мене попередити!" [3, с.194). Ці висловлювання з модальним значенням доцільності Є.М.Вольф називає типовим видом непрямих мовленнєвих актів із оцінним значенням. "Непрямі мовленнєві акти оцінки виникають на перетині оцінки з іншими модальностями - передусім із питальною і повиннісною модальностями" [3, с.194].

В українській мові це правило поширюється лише частково. Наприклад, у реченнях: Останнього не слід було б казати... (Дімаров). Ми таки допили весь коньяк, хоч нам й не слід було того робити (Дімаров), як бачимо, небажана дія відбулася. У наступних прикладах: Власне кажучи, про Шепель давно вже слід було б серйозно поговорити на зборах... (Донченко). В тропіках темніє одразу, це слід було врахувати (Гончар) - очевидно, що так звана "доцільна" дія не відбулася, тоді як в інших реченнях предикати, вжиті у формі минулого часу, увиразнюють потенційну доцільність здійснення певної дії. Наприклад: Однак слід було пам'ятати й про парубка. Не личило наступати йому на п'яти (Колісник). Фактичний матеріал засвідчує, що у словоформ слід, варто однакова частотність як у формі теперішнього, так і у формі майбутнього часу, що, насамперед, пояснюється тим, що незалежно від граматичної форми часу предикати виражають відношення до потенційної дії, яка реально відбудеться у майбутньому.

Як бачимо, доцільність - це автономний концепт дебітивної модальності, який характеризується диференційними ознаками та власними наборами вираження. На основі контекстуального використання модальних предикатів із семантичним компонентом "доцільність" виявлено ряд диференційних ознак, а саме: інтенційність, оцінка "добре", наявність альтернативи, спрямування у майбутнє, наявність вигоди, користі.

1. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. – М.: Высш. школа, 1973. – 423с.
2. Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках. – Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1985. – 180 с.
3. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М. Наука, 1985. – 227 с.
4. Зверева Е.А. Научная речь и модальность. – М.: Наука, 1983. – 158 с.
5. Ehnnan, M. The meaning of the modals in present-day American English. – The Hague-Paris, Mouton, 1966. – 106 p.
6. Leech, G. Meaning and the English verb. – London, 1971. – 131 p.
7. Quirk, R. and Greenbaum, S. A Grammar of contemporary English. – N.Y. - London, 1972.

Oksana Tron'

SEMANTICS OF EXPEDIENCY PREDICATES

The article highlights the semantic meaning of the predicates of expediency in the comparative aspect (on the basis of the Ukrainian and English languages). It analyses some major means of expressing expedience modality in both languages.

